

Vanhan Viipurin hiippakunnan piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat

Tämän lähdejulkaisun sisältö koostuu 1600- ja 1700-luvun ruotsinkielisistä asiakirjoista, minkä vuoksi julkaisun pääkieleksi on valittu ruotsi. Seurakuntakohtaiset lyhyet, johdattavat tekstit sen sijaan ovat sekä ruotsiksi että suomeksi. Koska Kansallisarkiston ja maakunta-arkistojen luetteloiden kieli on suomi, tiedot pöytäkirjojen arkistoyhteydestä on annettu suomeksi ja ruotsiksi.

Kirkkohistorioitsija *Albin Simolin* (1875–1942), Helsingin yliopiston kirkkohistorian dosentti (1913–1927) ja Åbo Akademin professori (1929–1930), toimi pääasiassa koulumiehenä ja virkauransa viime vaiheessa vuosina 1938–1942 Helsingin ruotsalaisen normaalilyseon rehtorina. Hänen merkittävimmät kirkkohistorialliset tutkimuksensa käsittelevät itäisen Suomen varhaisia kirkollisia oloja. Vuonna 1909 hän julkaisi väitöskirjansa Viipurin ensimmäisen hiippakunnan historiasta, vuonna 1912 Turussa professorina ja Viipurissa piispana toimineen Petrus Bångin elämäkerran ja vuonna 1916 ensimmäisen niteen sarjassa *Urkunder rörande det äldre Wiborgska stiftet*. Hänellä oli tarkoitus jatkaa sarjaa julkaisemalla ainakin vanhan Viipurin hiippakunnan piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat, joita hän oli käyttänyt lähteinään jo hiippakunnan historiaa kirjoittaessaan. Syystä tai toisesta tämä julkaisutyö kuitenkin keskeytyi. Pöytäkirjojen kopiot, joita hän oli kerännyt sekä itse että mitä ilmeisimmin myös apuvoimia hyväksi käyttäen, jäivät keskeneräiseksi kokoelmaksi. Tämä kokoelma sisältyy hänen jälkeen jääneisiin papereihinsa Kansallisarkistossa.

Viipurin hiippakunta syntyi vuonna 1554 Kustaa Vaasan jakaessa Turun hiippakunnan kahtia. Uuteen hiippakuntaan kuului viisi rovastikuntaa: Hollolan, Mikkelin, Lappeen, Pernajan ja Porvoon rovastikunnat. Kun Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa liitettiin Stolbovan rauhassa (1617) Ruotsiin, Käkisalmen läänistä tuli osa Viipurin hiippakuntaa. Inkerinmaa pysyi Viipurin hiippakunnan alaisuudessa vuoteen 1641 saakka, jolloin siitä alkuperäisen suunnitelman mukaisesti muodostettiin oma kirkkohallinnollinen alueensa, jota johti Narvan superintendentti.

Viipurin hiippakunta sijaitsi Ruotsin itäisimmällä, Venäjään rajautuvalla alueella. Käkisalmen lääniä ei varsinaisesti integroitu Ruotsiin, vaan sitä käsiteltiin voittomaana, jonka hallinnosta vastasi suhteellisen kauan kenraalikuvernööri ja hänen alaisenaan myös maaherra. Lisäksi osa alueesta oli läänitetty kreivikunniksi.

Alueen kirkolliset olot poikkesivat olennaisesti muusta Suomesta. Siitä huolimatta, että Ruotsi oli jo ennen Täyssinän rauhaa (1595) miehittänyt

Käkisalmen läänin aluetta, siellä ei Stolbovan rauhan aikoihin ollut yhtään luterilaista seurakuntaa. Vaikka Ruotsin valtiolta pitikin ortodoksista väestöä poliittisesti epäluotettavana, sille taattiin käytännössä uskonnonvapaus ennen Kaarle X Kustaan Venäjän sotaa 1656–1658. Ruotsin valtiovallan kannalta oli tärkeitä rauhoittaa alueen olot ja saada väestö pysymään paikoillaan.

Ruotsin politiikka ei kuitenkaan onnistunut. Ortodoksiväestö kärsi pappispulasta, katovuodet aiheuttivat suoranaista nälänhätää, ja valtiovallan vaatimat korkeat verot saivat suuren osan väestöstä liikkeelle ja muuttamaan Venäjälle, jonne heitä suoranaisesti myös houkuteltiin. Kaarle X Kustaan Venäjän sodan jälkeen muuttoliike Venäjälle voimistui. Tutkijoiden mukaan yli puolet alkuperäisväestöstä, yhteensä noin 25000 henkeä, muutti Venäjän puolelle. Ortodoksista väestöä ja seurakuntia säilyi lähinnä itärajan tuntumassa. Laatokan Karjalassa, kuten Salmassa, Suistamossa ja Suojärvellä, he muodostivat jopa enemmistön.

Jokaiseen Käkisalmen läänin pitäjään perustettiin 1600-luvun kuluessa luterilainen seurakunta. Venäjälle muuttaneiden ortodoksien synnyttämää tyhjiötä täytti näet luterilainen väestö, jota muutti Käkisalmen lääniin runsaslukuisesti, ei ainoastaan läheisestä Savosta, vaan myös Hämeestä ja muualta Suomesta. Läänin läntisen osan väestöolosuhteet alkoivat muistuttaa tilannetta muualla Suomessa.

Ruotsin kruunun politiikka muuttui 1600-luvun jälkipuoliskolla varsin jyrkästi: ortodoksit haluttiin käännättää luterilaisiksi. Luterilaisten ja ortodoksien suhteet aiheuttivat keskustelua myös joissakin piispantarkastuksissa.

Olosuhteet olivat rajan läheisyydessä monin tavoin poikkeukselliset. Jo ennen kuin Suuren Pohjan sodan sotatoimet ulottuivat myös Suomeen, tehtiin Venäjän puolelta hyökkäyksiä Suomeen. Viipuri joutui venäläisten valtaan vuonna 1710, jolloin tuomiokapitulin toiminta Viipurissa keskeytyi. Sen tehtäviä hoitamaan perustettiin kaksi väliaikaista konsistoria, toinen Mikkeliin ja toinen Porvooseen. Niiden toiminta lakkasi kuitenkin jo 1713, jolloin alkuperäisen Viipurin hiippakunnan toiminta oli päättynyt. Tosin *Matthias Akiander* pitää vanhan hiippakunnan paimenmuistossa rajavuotena vuotta 1711. Hiippakunnan viimeinen piispa David Lund piti tuolloin viimeiset piispantarkastuksensa sekä viimeisen tuomiokapitulin kokouksen, vaikka pitopaikkana olikin jo Porvoo.

Aineiston kokoamista tähän julkaisuun on vaikeuttanut se, että Viipurin tuomiokapitulin arkisto tuhoutui 1700-luvun alussa, sen jälkeen kun venäläiset olivat vallanneet Viipurin vuonna 1710. Arkistoa säilytettiin kosteassa tilassa luostarikirkossa (maaseurakunnan kirkossa), ja paikallinen tuomiorovasti Abraham Carstenius joutui ilmoittamaan, että arkisto oli jo vuonna 1725 niin huonossa kunnossa, ettei asiakirjoja voinut enää käsitellä eikä lukea.

Näin ollen tähän julkaisuun sisältyvät pöytäkirjat perustuvat seurakunnissa säilyneisiin pöytäkirjojen virallisesti allekirjoitettuihin jäljennöksiin. Vaikka pöytäkirjojen alkuperäiset kaksoiskappaleet olisivatkin yhtä pitäviä alkuperäisten kanssa, kirkonarkistot ovat olleet säilytyspaikkoina ongelmallisia. Arkistoja on usein säilytetty tarkoitukseen soveltumattomissa tiloissa, minkä takia pöytäkirjat ovat kärsineet fyysisiä vahinkoja. Vieläkin suuremman ongelman muodostavat ne runsaslukuiset tuhot, jotka ovat koituneet kirkonarkistojen kohtaloksi.

Viipurin hiippakunnassa oli 1600-luvun lopulla kaikkiaan 13 rovastikuntaa ja 76 seurakuntaa, mikäli Kesälahti ja Uukuniemi lasketaan eri seurakunniksi. Kirkonarkistoja on kuitenkin säilynyt olennaisesti vähemmän, sillä lukuisat sodat ja tulipalot ovat vuosisatojen mittaan hävittäneet sekä kirkkoja että pappiloita. Näitä tuhoja on 1930-luvulla kartoittanut *Osmo Durchman*, mutta menetyksiä on valitettavasti tapahtunut senkin jälkeen. Arkistojen mukana ovat tarkastuspöytäkirjat tuhoutuneet kokonaisuudessaan peräti 48 seurakunnassa. Kokoelmassa on aukkoja myös niissä 25 seurakunnassa, joista pöytäkirjoja on säilynyt. Vaikka esimerkiksi Kangasniemeltä on säilynyt peräti 16 pöytäkirjaa, kaikki pöytäkirjat puuttuvat ajalta 1662–1680. Kuopiossa on aukko vuosilta 1678–1693 ja Leppävirralla vuosilta 1668–1683. Monissa seurakunnissa ensimmäiset säilyneet pöytäkirjat ovat suhteellisen myöhäiseltä ajalta, jopa vasta 1700-luvun alusta. Tallella on kaikkiaan 130 pöytäkirjaa, puolet piispan- ja puolet rovastintarkastuksista.

Pentti Lempiäinen ja *Simo Heininen* ovat koonneet tietoja kaiken kaikkiaan 471 tarkastuksesta, joista 322 on ollut piispan tarkastuksia. Vaikka luku on suhteellisen suuri, on ilmeistä, ettei tarkastuksia ole pidetty tai voitu pitää niin säännöllisesti kuin kirkkolaki olisi edellyttänyt. Laurentius Petrin kirkkojärjestys vuodelta 1571 määräsi, että piispan oli järjestettävä joka vuosi tarkastus jokaisessa hiippakunnan seurakunnassa. Vuoden 1686 kirkkolain mukaan piispan oli tarkastettava vuosittain niin monta seurakuntaa kuin oli mahdollista ja ehdottomasti tarpeellista. Lääninrovastien puolestaan oli tarkastettava rovastikuntansa seurakunnat kerran vuodessa. Näin säännölliseen tarkastustoimintaan ei ollut kuitenkaan mahdollisuuksia. Erityisesti itäisessä Suomessa kulkuyhteydet olivat heikot, esimerkiksi Käkisalmen läänissä oli tuskin lainkaan kulkukelpoisia teitä. Tarkastukset järjestettiin yleensä kevättalvella. Ongelmia aiheutui myös siitä, että eräät piispat olivat vanhoja ja raihnaisia eivätkä kyenneet lähtemään pitkille ja vaivalloisille matkoille.

Tarkastuksissa noudatettiin yleensä suhteellisen vakiintunutta kaavaa. Kirkon hengellinen työ, kirkon rooli esivallan edustajana sekä kirkon paikallinen hallinto edellyttivät, että tiettyjen keskeisten tehtävien hoitoa seurattiin säännöllisesti. *Pentti Lempiäinen* antaa kirjassaan yksityiskohtaisen kuvauksen

sekä piispan- että rovastintarkastusten kulusta ja tarkastuksissa käsitellyistä asioista. *Olle Larsson* on tehnyt Ruotsin puolella vastaavan tutkimuksen Växjön hiippakunnassa ja hän antaa tarkastuskäytännöistä likimain samanlaisen kuvan kuin *Lempiäinen* Suomesta. Yksityiskohtaisen selostuksen tarkastustoimitusten käsittelemistä asioista antavat säilyneet tarkastussäännöt, joissa määritellään ne kysymykset, jotka tarkastuksessa oli käsiteltävä. Yksi tällainen ohje sisältyy tähän julkaisuun.

Tarkastusten kulku määräytyi myös siitä, mitkä kysymykset olivat tarkastettavassa seurakunnassa ajankohtaisia. Kirkkoherralle toimitettiin hyvissä ajoin tieto tulossa olevasta tarkastuksesta, jotta hän ja seurakunnan muut vastuuhenkilöt saattoivat huolehtia siitä, että tilit, inventaariluettelot ja muut kirkonkirjat olivat asianmukaisessa kunnossa.

Tarkastukset koostuivat normaalisti kahdesta osasta. Ensimmäisenä päivänä tutkittiin tilannetta pappilassa kirkkoherran etukäteen laatiman kertomuksen perusteella. Toisena päivänä kokoonnuttiin kirkkoon, jossa koko seurakunnan, myös naisten ja lasten, oli periaatteessa oltava paikalla. Tärkeä osa tarkastusta oli kuulustelu, jonka avulla pyrittiin selvittämään, miten hyvin seurakuntalaiset osasivat lukea ja miten hyvin he hallitsivat katekismuksen sekä Lutherin katekismusselitykset. Etenkin nuorempaa papistoa kuulusteltiin siitä, miten he olivat harjoittaneet jatko-opintoja.

Seurakunnan toiminnan kannalta oli tärkeää saada selville, oliko jumalanpalvelukset järjestetty säännöllisesti, katekismussaarnat pidetty ja ehtoollista jaettu asianmukaisesti. Seurakuntalaisille tarjottiin myös tilaisuus esittää käsityksensä siitä, miten papisto oli hoitanut velvollisuutensa ja kohdellut seurakuntalaisiaan. Vastaavasti papistolle annettiin tilaisuus esittää mahdolliset huomautuksensa seurakuntalaisten käyttäytymisestä.

Seurakunnan siveelliselle tilalle osoitettiin suurta huomiota. Piispan tarkastukset saattoivat ajoittain muistuttaa suorastaan oikeudenkäyntiä. Ne, jotka olivat syyllistyneet tuomittaviin tekoihin, joutuivat tekemään tiliä edesottamuksistaan koko seurakunnan edessä. Yksittäiset tapaukset kirjattiin pöytäkirjaan tarkasti, henkilöt nimeltä mainiten. Etenkin riita-asiat ja sukupuolikuriin liittyvät kysymykset saattoivat viedä suuren osan koko tarkastukseen käytetystä ajasta. Vuoden 1686 kirkkolaki siirsi ratkaisut kirkkorangaistuksista maallisen tuomioistuimen päätösvaltaan. Myös varsinaiset rikostapaukset alistettiin käräjäoikeuden käsiteltäviksi. Piispa saattoi ainoastaan nuhdella ja kehottaa. Piispa kykeni arvovaltansa avulla ratkaisemaan useat kysymykset jo paikan päällä, mutta rovasti joutui usein alistamaan asioita piispan ja tuomiokapitulin harkittaviksi.

Koska seurakunnan talous oli seurakuntalaisten vastuulla, on ymmärrettävää, että taloudellisia kysymyksiä käsiteltiin kaikissa tarkastuksissa. Kirkon ja pappilan rakentaminen ja ylläpito vaativat tarkastuksissa jatkuvaa huomiota. Samoin näyttävät hautausmaat aiheuttaneen jatkuvia ongelmia. Pappien palkkaus ja pappien kirkollisista toimituksista saamat korvaukset olivat niin ikään lähes jatkuvasti tarkastusten asialistalla, köyhäinhoito sekin varsin usein. Ongelmia syntyi myös ehtoollisviinin hankinnassa. Vaikka se oli seurakunnan kannalta ensi sijassa taloudellinen kysymys, ehtoollisviinin puute esti järjestämästä ehtoollisjumalanpalveluksia. Myös kirkonkirjojen ylläpito näyttää usein olleen kovin puutteellista, oli kysymys sitten seurakunnan tileistä tai varsinaisista kirkonkirjoista. Kirjojen hankintakin kompastui usein rahaan.

Tarkastuspöytäkirjat laadittiin kahtena kappaleena, joista toinen oli alkuperäinen ja toinen kopio. Alkuperäinen jäi tuomiokapitulin arkistoon ja jäljennös toimitettiin tarkastuksen kohteena olleeseen seurakuntaan sen jälkeen, kun tarkastuksen toimittaja oli allekirjoittanut sen. Piispantarkastuksissa alkuperäisen pöytäkirjan laati periaatteessa tuomiokapitulin notaari. Rovastintarkastusten pöytäkirjat saattoi laatia jonkin toisen seurakunnan pappi tai joissakin tapauksissa rovasti itse. Koska Viipurin tuomiokapitulin arkisto on tuhoutunut, kaikki käytettävissä olevat pöytäkirjojen kappaleet ovat peräisin seurakuntien arkistoista ja ne ovat periaatteessa jäljennöksiä. Sen takia niiden laatijaa on mahdoton selvittää ainakaan käsialan perusteella, sillä pöytäkirjojen toisiokappaleet eivät ole yhtä huolellisesti kirjoitettuja kuin alkuperäiset. Esimerkiksi käsialan selkeys jättää usein runsaasti toivomisen sijaa. Jäljennökset eivät myöskään ole kaikissa tapauksissa sisällöllisesti täysin yhteneväiset alkuperäisen kanssa. Esimerkiksi Orimattilan piispantarkastuspöytäkirjassa vuodelta 1659 ilmoitetaan kohta, jossa jäljennös eroaa alkuperäisestä.

Pöytäkirjat laadittiin viranomaisten kielellä ruotsiksi, vaikka tarkastusten ja niissä käydyn keskustelun onkin suomenkielisissä seurakunnissa pitänyt tapahtua suomeksi. Pöytäkirja tarkastettiin periaatteessa vielä yhdessä seurakunnan kanssa ennen kirkossa pidetyn tarkastuksen päättymistä. Tämän takia seurakuntalaiset saattoivat muodostaa käsityksensä pöytäkirjasta vain heille esitetyn suullisen selostuksen perusteella. Koska pöytäkirjat oli laadittava melkoisessa kiireessä, asiat esitetään niissä usein varsin kaavamaisesti ja käyttäen varsin stereotyyppistä kieltä sekä runsaasti latinankielisiä ammattitermejä ja teologisia käsitteitä.

Pääosa säilyneistä pöytäkirjoista on mikrofilmattu ja siirretty sittemmin digitaaliseen muotoon. Digitoidut pöytäkirjat ovat käytettävissä Kansallisarkiston digitaaliarkistossa. Suurin osa alkuperäisistä pöytäkirjoista on siirretty osana kirkonarkistoja joko Kansallisarkistoon tai maakunta-arkistoihin. Poikkeuksia ovat Hirvensalmi, Mäntsälä, Rautalampi ja Viitasaari, joiden pöytäkirjoja säilytetään

asianomaisten seurakuntien arkistoissa. Artjärven tarkastuspöytäkirja on säilynyt Lapinjärven seurakunnan arkistossa. Hivensalmen, Mäntsälän, Rautalammin ja Artjärven pöytäkirjat on kuitenkin sekä mikrofilmattu että digitoitu, Viitasaaren pöytäkirjat ovat mikrofilmilla Jyväskylän maakunta-arkistossa. Leppävirran pöytäkirjoja, joita ei ole digitoitu, säilytetään Joensuun maakunta-arkistossa. Savitaipaleen ja Lappveden (Lappeen) pöytäkirjat ovat säilyneet ainoastaan 1800-luvun puolivälissä kirjoitettuna kopioina, joita säilytetään Porvoon tuomiokapitulin arkistossa Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Näitä pöytäkirjoja ei ole digitoitu. Jämsän tarkastuspöytäkirja vuodelta 1703 on käytettävissä Kansallisarkistossa Ruotsista hankitulla mikrofilmilla. Yksityiskohtaiset tiedot pöytäkirjojen säilytyspaikoista, arkistoyksiköistä sekä käyttömahdollisuuksista on esitetty kunkin seurakunnan pöytäkirjojen jakson alussa.